

**QASIM TINISTANOV, ƏHMƏD CAVAD VƏ MİKAYİL MÜŞFİQ
LİRİKASININ ORTAQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
THE SIMILAR FEATURES OF KASYM TYNYSTANOV'S, AHMAD
CAVAD'S AND MİKAYİL MUSHFİG'S POETRY**

Ali İhsan ÇEVİK*

Öz

XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaradan dahi Azərbaycan şəxsiyyətlərindən şair Əhməd Cavad və Mikayıl Müşfiq ilə qırğız ədəbiyyatının böyük şair-yazarı, bədii nəsrin və müasir qırğız dilinin banisi Qasım Tinistanovun həyat və yaradıcılıqları bir-birinə bənzəməkdədir. Eyni dövrdə yazıb-yaradan şairlərin yaradıcılığında azadlıq, istiqlal, milliyyətçilik ideyalarının tərənnumü ilə yanaşı, vətən, torpaq, onun ecazkar təbiəti də ustalıqla təsvir edilmişdir. Bu xarakterik xüsusiyyətlərinə görə Qasım Tinistanov poeziyasının gözəl nümunələrindən biri olan "Ысык-Көл" (Isık gölə) şeiri ilə Əhməd Cavad və Mikayıl Müşfiqin eyniadlı "Göy göl" şeirləri uyğunluq təşkil edir. Dağların ətəyində, meşələrin əhatəsində yerləşən, Tanrıdan aldığı gözəlliyi ilə sanki təbiətin özünə belə naz edən "Göy göl" və "Ысык-Көл" (Isık gölə) misralarında şairlərin yanğısı, doğma diyara, ana təbiətə böyük sevgisi, vətənpərvərlik duyğusu hiss olunmaqdadır. Azərbaycan təbiətinin bənzərsiz abidəsi Göy göl və qırğız elinin gözəllik abidəsi Isık göl ömür boyu azadlıq, istiqlal düşüncələri ilə yanıb-tutuşan şairlərin xəyallarını bəzəmiş və acı sonluğun gələcəyini bilərək sətiraltı mənalarla duyğularını dilə gətirməkdən çəkinməmişlər. Hər üç şeir milliyyətçilik, azadlıq və qəhrəmanlıq motifləri daşdığından dolayı Sovet rejimi tərəfindən sərt bir şəkildə tənqid olunmuş, beləliklə Qasım Tinistanov, Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq kimi böyük şəxsiyyətlər 1937-ci ildə repressiyaya məruz qalaraq güllələnmişlər.

Anahtar Kelimələr

Isık Göl, Göy Göl, milliyyətçilik, azadlıq, vətən sevgisi

Abstract

Lived and created in the early 20th century the great Azerbaijani poets Ahmad Javad, Mikayil Mushfig and the great poet-writer of the Kyrgyz literature, the founder of the literary art and the modern Kyrgyz language Kasym Tynystanov's life and creativity are looked like one. In the poets' creativity, which wrote at the same time, along with the slogans of freedom, independence, nationalism, also mastered the homeland, the land, and its marvelous nature. According to these characteristic features, "Issyk-Kul" (Issyk lake), which is one of the Kasym Tynystanov's fine poetry examples is similar with Ahmad Javad's and Mikayil Mushfig's poems "Goy gol" (Blue lake). In the Goy gol's and Issyk-Kul's lines, which are located at the foot of the mountains, surrounded by the forests, surrendered to the nature itself with beauty taken from God are felt the thirst of the poets, the great love to the native land, native nature and the feeling of patriotism. The unique monument of

* Doktora Ögrencisi, Okutman, Yunus Emre Enstitüsü, ihsan.cevik@yee.org.tr, ahsancevik@gmail.com, ORCID ID:0000-0002-2769-7915

Gönderim Tarihi: 01.01.2020
Kabul Tarihi: 31.03.2020

Azerbaijani nature Goy gol (Blue lake) and the beauty of the Kyrgyz people Issyk lake exaggerated the poets' dreams in the lifetime which burnt with freedom, independence thoughts and they knew about the future of the bitter life end but did not afraid to express their feelings in linear terms. All three poems were harshly criticized by the Soviet regime because of nationalism, liberty and heroic motives, so great personalities such as Kasym Tynystanov, Ahmad Javad and Mikayil Mushfig were subjected to repression in 1937.

•

Keywords

Issyk lake, Blue lake, patriotism, freedom, the love of land

Giriş

XX əsrin başlanğıcında yaşayıb-yaradan şair və yazıçılar sosializmə keçid dövründə çağdaş qırğız ədəbiyyatının əsasını qoymuş və nəzm, nəsr, dramaturgiya sahələrində yeniliklərə imza ataraq ədəbi-mədəni proseslərin inkişafını sürətləndirmişlər. 1920-ci illər çağdaş qırğız ədəbiyyatının ilk dövrü hesab olunmuş, ədəbiyyat Oktyabr inqilabından sonra “ictimai həqiqət” anlayışının təsiri altında böyüyərək məzmun və forma baxımından dəyişikliklərə yol açmışdır. Daşkənd və Alma-Ata kimi böyük şəhərlərdə təhsil alan gənc qırğız ziyalılar müxtəlif jurnallarda qazax və tatar dillərində məqalələr dərc etdikdən sonra öz ölkələrində nəşr olunan qəzet, jurnallarda da yazmağa başlamışdılar. 1924-cü ildən etibarən artan bu mətbu orqanlar ədəbiyyatın canlanıb inkişafında müstəsna rol oynamış, “Erkin Too” adlı məşhur qırğız qəzeti həmin illərdə nəşr olunmuşdur (Canıbekov, 2006, s. 290). Şeirdə sərbəst vəzinə də bu illərdə keçilmiş; keçmiş və yeni tərzdə yazılan şeirlər lirik, epik, dedaktiv, pastoral formada özünü biruzə vermişdir.

Çağdaş qırğız ədəbiyyatının inkişaf tarixi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir (Ekici, 2014, s. 421):

1. XX əsrin əvvəllərində qırğız ədəbiyyatı (1900-1917)
2. Sosializmə keçid dövründə qırğız ədəbiyyatı (1917-1940)
3. II dünya müharibəsi və sonrasında qırğız ədəbiyyatı (1941-1960)
4. 1960-1980-ci illəri əhatə edən qırğız ədəbiyyatı (1961-1984)
5. Yenidən quruculuq və kapitalizmə keçid dövründəki qırğız ədəbiyyatı (1985-2000)

Müasir qırğız ədəbiyyatının əsas qurucularından biri və ədəbi dilin banisi Qasım Tınıstanov 1924-cü ildə Cas Kayrat jurnalında dərc etdiyi “Məryam menen Köl Boyunda” (Məryam ilə göl kənarında) hekayəsi (Maksutova, 2012, s. 17) ilə çağdaş qırğız nəsrinin əsasını qoymuş, 1925-ci ildə qazax türkcəsiylə yazdığı on iki, qırğız türkcəsiylə yazdığı on səkkiz şeirini və “Canlı Mırza” adlı poemasını bir araya gətirərək “Qasım İrlərinin Cıynağı” (Qasımın şeirlər toplusu) adıyla Moskvada çap etdirmişdir (Buran, 2007, s. 317). Qırğız dilində yazdığı ilk şeiri “Ala – Too” (Ala Dağ)dur (Dcanıbekov, 2003, s. 253). 1933-cü ildə yazdığı “Академиялык кечелер” (Akademik gecələr) adlı pyesi Opera balet teatrında tamaşaya qoyulduqdan qısa müddət sonra milliyyətçi məzmun daşdığından dolayı repertuardan çıxarılmış (Abdikerimova, 2012, s. 22) və Komunist Partiyası tərəfindən yazıçıya “əksinqilabçı” damğası vurularaq 1938-ci il 5 noyabr tarixində güllələnmişdir (Aşnin, Nasilov & Alpatov, 2016, s. 267).

Eyni acı taley, sərt Stalin rejimi, repressiya Azərbaycanın Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq kimi ziyalılarının, şairlərinin də həyat və yaradıcılığında görülməkdədir. 1920-ci il 28 aprel tarixində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dağılması, müstəqilliyin itirilməsi və Sovet hakimiyyətinin qurulması sadəcə ölkənin ictimai-siyasi həyatına deyil, eyni zamanda ədəbiyyatına, incəsənətinə də təsirini göstərməyə başlamışdır. Hakimiyyətin sərt üzü, ağır cəzalar, ziyalılardan kütləvi şəkildə güllələnməsi, öldürülməsi, repressiyaya məruz qalması Azərbaycanın vətənpərvər, istiqlal ruhu ilə yaşayan şairlərindən də yan keçməmişdir. Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq kimi milliyyətçi şairlər əsərlərində tez-tez vətən, millət, azadlıq, müstəqillik, müstəmləkə zülmünə qarşı xalqın birləşməsi kimi motivlərə yer verdiklərindən dolayı hakimiyyət tərəfindən daim təqib edilmişlər. Çox keçmədən “əksinqilabçı”, “milliyyətçi” damğasıyla 1937-1938-ci illərdə Qasım Tınıstanov kimi Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq də həbs edilmiş və ağır işgəncələrə məruz qalaraq güllələnmişlər.

1. “Ысык-Көлгө” (Isık Gölə) və “Göy Göl” Şeirlerinin Məzmun Bənzərliyi

Qasım Tınıstanovun repressiyaya məruz qalmasına səbəb olan amillərdən biri olaraq da yaddaşlarda qalan “Ысык-Көлгө” (Isık gölə) şeiri eyni dövrdə yaşadığı böyük Azərbaycan şairləri Əhməd Cavad və Mikayıl Müşfiqin “Göy göl” şeirləri ilə mövzu və məzmun baxımından səsleşməkdədir. Əhməd Cavad 1925-ci ildə yazdığı Göy göl şeirində müxtəlif bədii ifadə vasitələrindən istifadə edərək bu təbiət gözəlliyini dolğun olaraq oxuculara çatdırmağa çalışmış və azadlıq ideyalarını üstüörtülü formada ifadə etmişdir. Repressiya şəraitində baş verən hadisələrdən, ictimai-siyasi reallıqdan uzaqlaşaraq Göy gölə, Isık gölə mehman olmaq, ona könül vermək istəyən şairlər, çətin də olsa, mənəvi cəhətdən onları narahat edən xalqın gələcəyi, istiqlal, müstəqillik kimi dərin düşüncələrini qorxmadan cəsarətli bir şəkildə dilə gətirmişlər.

“Göy göl” şeirində “Qızıl əsgər sipərindən çıxaraq” dağlara çəkilən Müşfiq, əslində, yeni siyasi quruluş, Sovet rejimi ilə bağlı tərəddüdünü dolayı yol ilə dilə gətirmişdir. Bir baxıma sonsuz və əbədi varlığın təcəlləsi kimi təsvir olunan Göy göl şairə siyasi rejim ilə bağlı ruhunda yaşadığı şübhələrinə aydınlıq gətirməsinə səbəb olmuşdur. Dürğun görünən Göy göl onu əhatə edən əzəmətli dağları, qayaları, sularına baş vuran şam budaqları ilə fəryad edərək mövcud halından sanki şikayətlənməkdədir:

*Mən bu gün Göy gölü durğun gördüm,
Göy gölün şəklinə vurğun gördüm.
Çırpıman bir quşu, quş çağlardı,
Yeri çiskin dolu dik dağlardı.
Qızıl əsgər sipərindən çıxaraq,
Diri könlümdə qanadlandı maraq.
Buraxıb torpağa torpaqlıları,
Dırmanıb dağlara, çıxdım yuxarı.
İstədim bir yeni dünya bulayım,
Azacıq Göy gölə mehman olayım. (Müşfiq, 2004, s. 58)*

Eyni zamanda dağların kölgələnən qoynunda naz ilə uyuyan, dörd bir tərəfdən yaşıl şam ağacları ilə əhatələnən Göy göl füsunkar gözəlliyi ilə görənləri heyran etməkdədir.

Bu ecazkar təbiət mənzərəsi qırğız şairi Qasım Tınıstanovun 1920-ci ildə yazdığı “Ысык-Көлгө” (Isık gölə) (Stanaliev, 2001, s. 7) şeirində də bütün incəlikləri ilə əks olunmuşdur. Tınıstanov vətəninin dilbər guşəsindən bəhs edərək Isık gölün gözəlliyini, ətrafının sıx meşələrlə, nəğmə oxuyan quşlarla, göldə üzən ördəklərlə əhatələnməsinə vurğulamış, Tüp, Cırqalan adlı böyük çayların üzərində naz ilə üzən qazları, ətrafda oynayan qoyun-quzuları təsvir edərək dünyada tayı-bənzəri olmayan Isık gölün əsrarəngiz mənzərəsini rəssam gözüylə ifadə etmişdir:

*Бармысын, Түп, Жырғалаң эки өзөн-суу?
(Varsanmı ki, Tüp, Cırqalanq iki axar su?)
Үстүңө каздар тусун салган кыйкуу.
(Üsdünə qazlar oturaraq edir uğultu.)
Жайылган саудагердин койларындай,
(Yayılmada olan tacirin qoyunları kimi,)
Көл бетин бермеучи эдин гүрекенен, куу!
(Göl üzünü tək qoymazdı ördək ilə qu!) (Tınıstanov, 2004, s. 31)*

Hər üç şeirdə Göy göl və Isık göl böyük məhəbbətlə vəsf edilmiş, ana təbiətin yaratdığı

füsunkar gözəllik bədii detallarla əks olunmuşdur. Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq Azərbaycana, Qasım Tınıstanov isə Qırğızıstana olan sevgisini, təbiətinə vurğunluğunu, vətənlərini azad, müstəqil görmək istəklərini Göy göl və Isık gölün möhtəşəmliyi timsalında ifadə etməyə çalışmışlar.

Əhməd Cavad bir-biriylə boy yarışına girən Göy göl ətrafındakı şam ağaclarını təsvir edərkən onların bu füsunkar təbiət gözəlliyi qarşısında necə aciz olduğunu məharətlə dilə gətirmişdir:

*Zümrüd gözlərini görsünlər deyə,
Şamlar boy atmışdır. uzanmış göyə.
Keçmişdir onlara qəzəbin niyə.
Düşmüşlərdir səndən aralı, Göy göl! (Cavad, 2005, s. 229)*

Qasım Tınıstanov isə Isık gölə müraciət edərək dağdan axan suların, bulaq başına toplanan incəbel dilbərlərin, dərələrdə axşamadək onları gözləyən qırğız igidlərini soraqlayıb şöhrəti bütün dünyaya yayılan təbiət möcüzəsi ilə sanki vidalaşmaqdadır:

*Айланаң ачык эмес, калың тогай,
(Ətrafın açıq deyildir, bürünmüş sıx meşə ilə,
Учады тогайыңнан сайрап торгай.
(Civildəyərk sərcə uçar sənin meşələrindən.)
Турады көз алдымда бул күнгүдөй,
(Sanlanır gözümtün önündə bu günkü kimi,)
Кетпейсин көкиректен мыне сол жай!
(Bax, o yau cıxmaz heç ürəyimdən.)*

*Жалтырап таудан аккан сууң кандай?
(Dağdan axan tərtemiz suyun necədi?)
Балапан конуп, учкан нууң кандай?
(Qonan bala quşlar, uçar qu necədi?)
Сай-сайдан кечке турум анчыркаган,
(Dərədə axşama qədər mahmı bəstələyən,)
Бұраң бел арууларың сениң кандай?!
(İncəbelli dilbərlərin necədi?) (Tınıstanov, 2004, s. 31)*

Əslində hər üç şeir başdan-sona nikbin notlar üzərində qələmə alınmamışdır. Şeirlərdə bir-birindən gözəl təbiət mənzərələri ilə yanaşı, mətnaltı mənalara da geniş yer verilmişdir. Məsələn, "Göy göl" şeirində aşağıdakı misralarla Əhməd Cavadın dərin nisgili hiss olunmaqdadır:

*Kəsin eyşi-nüşi, gələnlər susun,
Dumandan yorğanı, döşəyi yosun.
Bir yorğun pəri var, bir az uyusun,
Uyusun dağların maralı Göy göl! (Cavad, 2005, s. 229)*

Şairin kədərlənməsi, qəmli hisslər keçirməsi təsadüfi deyildir. Əhməd Cavad bu şeiri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan, bolşevik - daşnak rejiminin bərqərar olmasından sonrakı dövrdə (Nəbiyev, 2004, s. 64) Sovet hakimiyyəti illərində qələmə almışdır. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin əlindən alınmasını qəbul etməyən azadlıq aşiqi Əhməd Cavad Göy gölün pis halını, əvvəlki əmin-amanlığın pozulduğunu təsvir etməklə, sanki ana təbiətin də məmləkətin acı taleyinə yas saxladığını nəzərə çatdırmaq istəmişdir.

Göy göl Əhməd Cavad üçün sadəcə bir məkan, yaxud bir qədər də geniş mənada coğrafi obyekt demək deyildi. Eyni zamanda bu nadir təbiət hadisəsini şair doğma Gəncənin, bütün Azərbaycanın - Vətənin rəmzi kimi tərənnüm etmiş və bu rəmz, bu vətən obrazı onun şair təxəyyülündə əbədilik qazanmışdır (Nəbiyev, 2012, s. 67).

Eynilə Mikayıl Müşfiqdə də insanlardan gizlənen, məsumluğunun sirrini heç kimə verməyən, dumanlara bürünmüş Göy göl çıxış yolu axtararaq hürr olmaq, əbədi azadlığına qovuşmaq istəməkdədir.

Bu azadlıq motivləri, keçmiş günlərə duyulan həsrət Qasım Tınistanovun "Isık gölə" şeirində də yer almaqdadır. Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq ilə eyni dövrdə yaşayan Qasım Tınistanov canından çox sevdiyi vətəni Qırğızistanın müstəqilliyini itirməsi, Sovet rejimi altında xalqın əzilməsi reallığı ilə barışmaq istəmir və Isık gölə xitabən:

*Ах, жерим! Жаңылдырдың мені эсимнен,
(Ah, məmləkətim! Aparдың fikrimi uzaqlara,
Таянын түскөнінде күн бесиннен.
(Çatdığı vaxt günəş günortadan sonraya)
Кең далаң көрүнүүчү эди бейуске оксап,
(Geniş düzənliklərin cənnət kimi gəlirdi,
Макбал жел коңургакбен самал эскен!..*

(Məxmər yellə sərin-sərin küləkdir əsən.) (Tınistanov, 2004, s. 31) kimi ürək dağlayan sözləri ilə cənnəti xatırladan geniş düzənlikləri, sərin əsən küləyi düşünüb hal-hazırda Qırğızistanın dövlət müstəqilliyini itirməsi səbəbindən keçirdiyi narahatlığı dilə gətirmişdir.

Eynilə Əhməd Cavadın "Göy göl" şeirində də şair Göy gölə xitabən:

*Bir sözün varmıdır əsən yellərə,
Sifariş etməyə uzaq ellərə?..
Yayılmış şöhrətin bütün dillərə,*

Olursa qoy olsun haralı, Göy göl! (Cavad, 2005, s. 230) deyərək Azərbaycanın müstəqilliyini itirməsinin qəlbində dərin yaralar açdığını qeyd etmişdir.

Mikayıl Müşfiq isə Göy gölün sakit, tərəfsiz duruşunu üsulca tənqid edərək öz nümunəsində Göy gölü "köhnə zəncirlərdən" qurtulmağa, yeni Sovet reallığını qəbul etməyə çağırmışdır. Şair Göy gölə baxışları ilə dəyər verərək, onu "Cocuq ruhlu şən Göy göl" adlandırmış, gözəlliyinə haqq qazandırmışdır. Lakin sosial, siyasi proseslərdən yan qaça bilməyən bir zamanə gənci olan Mikayıl Müşfiqin yenilik istəyi, ölkəsini müstəqil, azad görmək arzusu 1937-ci il iyun ayının 4-də evində həbs edilərək əksinqilabçı milli təşkilatın üzvü olmaqda ittiham olunmasına, 1938-ci il yanvar ayının 5-də SSRİ Ali Məhkəməsinin qərarı ilə güllələnməsinə səbəb olmuşdur. Hökm 1939-cu il yanvar ayının 6-da Nargin adasında yerinə yetirilmişdir (Əhmədova, 2018, s. 8).

Əhməd Cavaddan sonra Mikayıl Müşfiq zamanının sərt rejimindən qorxmadan və sonda Əhməd Cavadın aqibətinin onu da gözləyəcəyini bilərək "Göy göl" şeirini yazmışdır. Şeirin sonunu bilərəkdən belə bitirir: "Göy gölün qoynunda düşünür qızıl əsgər". Şair hər şeyi bilirdi, onu nə gözlədiyindən xəbəri vardı (Yelkənim açılır, qara yel əsmə). Ona görə də qızıl əsgəri "Göy göl"ün sahilində düşüncələrə daldırmışdır.

Qasım Tınistanov da öz növbəsində keçmiş zamanlardakı köçəri həyata, azad günlərə duyduğu həsrətini, Isık gölün gözəl, xoşbəxt nəğmə dolu illərini yad edərək xatirələrini aşağıdakı misralarda dilə gətirmişdir:

*Айланаң ачык эмес, калың тогай,
 (Ətrafin açıq deyildir, bürünmüş sıx meşə ilə,
 Учaды тогайыңнан сайрап торгай.
 (Civildəyərək sərçə uçar sənin meşələrindən.)
 Турады көз алдымда бу күнүдөй,
 (Sanlanır gözümtün önündə bu günkü kimi,)
 Кетпейсин көкиректен мыне сол жау!
 (Bax, o uay çıxmaz heç ürəyimdən.)* (Tınıstanov, 2004, s. 31)

1920-ci illərdə yazılan “Göy göl” və “Isık göl” şeirlərindəki sətirlərdəki sətirlərə görə Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq və Qasım Tınıstanova əksinqilabçı şair, şeirlərinə isə əksinqilabi şeir damğası vurulmuş və eyni aqibəti yaşayan hər üç ziyalı 1937-38-ci illərdə repressiyaya uğrayaraq güllələnmişdir.

2. Qasım Tınıstanov, Əhməd Cavad və Mikayıl Müşfiq Poeziyasında Sosialist Şeirlər

Qasım Tınıstanov, Əhməd Cavad və Mikayıl Müşfiq əksinqilabçı damğadan qurtulmaq, yeni dövrün diqtəsinə uymaq məqsədilə Sovet hakimiyyətini, xüsusilə də sosializmi təqdir edən bir neçə şeir yazmalarına baxmayaraq repressiyadan yaxa qurtara bilməmişlər. Əhməd Cavadın “İşçi”, “Bir may bayramı”, “Pambıq dastanı”, “Moskva”, “Oktyabr”, “Qızıl əsgər nəğməsi” (Nəbiyev, 2004, s. 72), Qasım Tınıstanovun “Bu günkü günəş”, “Dan yeri”, “Bülbül”, “Səhər günəşində”, “Sosialist tarlada”, “And içərik təkrar”, “Traktor”, “Şəfəq işığında” şeirləri hakimiyyətin qəzəbindən xilas olmaq məqsədilə yazılmış Sovet rejimini mədh edən şeirlər silsiləsindəndir. Mikayıl Müşfiqin “Pambıq şaxları” (Müşfiq, 2004, s. 94), “Pətexnikum” (Müşfiq, 2004, s. 38), “Torpaq və traktor” (Müşfiq, 2004, s. 28), “Rekonstruksiya” (Müşfiq, 2004, s. 66) kimi 40-dan çox şeirində də traktor, kombayn kimi sosialist mövzular işlənmişdir. Şairin 1927-ci ildən etibarən “Maarif və mədəniyyət”, “Komsomol” jurnallarında, “Gənc işçi” qəzetində şeirləri nəşr olunmuşdur (Əhmədova, 2018, s. 7). Qasım Tınıstanovun “Бүгүңги күн” (Bugünkü günəş) şeirində Sovet rejimin gətirdiyi yeni qanunlarla çarəsizliyin, ümitsizliyin bitməsi, əməksevər xalqın xoş, firavan həyatı, sosializmin faydaları əks olunmuşdur:

*Савлеси жаркыраган күннің бүгүн,
 (Günəşin şöləsi işildadi bu gün.)
 Үмүти чорт кесилген түннің бүгүн.
 (Gecənin ümidi kəsildi bu gün.)
 Кан толган дыбыс чыкпай, ава кирмей,
 (Qan dolmuş, səs çıxmamış, hava girməmişdi)
 Кез осы айғайлайтын үннің бүгүн.
 (Nəzə çəkəcək səsin zamanıdır bu gün.)* (Guldeste, 2001, s. 14)

Əhməd Cavad da öz növbəsində Sovet hakimiyyətinin diqqətini öz üzərindən uzaqlaşdırmaq məqsədilə 1927-ci ildə “Maarif və mədəniyyət” jurnalının oktyabr-noyabr nüsxəsində sosializmi mədh edən “İşçi” adlı şeirini dərc etdirmişdir. Qasım Tınıstanovun “Бүгүңги күн” (Bu günkü günəş) şeirində olduğu kimi inqilabın zəhmətkeş xalqa birlik, bərabərlik gətirdiyini, eyni hüquqa sahib insanlarda varlı-kasib məfhumunun yox olduğunu, yeni dünyanın müsbət cəhətlərini vurğulamışdır:

*Он беş il oldu, гөрәңләр билir,
 Көһнә дүня бир гүн яланлар қусду.
 Милыонларца халқın susду vicданı,
 Әыриләр һауқырды, доғрулар susду!* (Cavad, 2005, s. 232)

Qeyd edilməsi vacib olan xüsuslardan biri də Qasım Tınistanov keçmiş müstəqil həyatı mədh edən milliyyətçi şeirlər yazsa da, sosialist zamanı bütün dövrlərdən üstün tutmuşdur. Şair 1920-ci ildə qazax dilində yazdığı “Жақсарға” (Gənclərə) adlı şeirində gəncləri sosializmin şərtlərindən yararlanmağa və təhsil almağa səsləmişdir:

Ойла жасдар, ойна жасдар!
(Düşün gənclər, oyna gənclər!)
Атқан таң мен чыкды күн.
(Çıxdı günəş ağaran dan yeri ilə.)
Жүрекдеги дертти жоғалт,
(Ürəkdəki dərdi bitir,)
Қара булут, кетдүтүн!
(Qara bulud, getdi gecə!) (Tınistanov, 2004, s. 25)

Şair səhər ilə yeni doğmuş günəşi sosialist dövr, qara buludla gecəni isə keçmiş zaman olaraq dəyərləndirmişdir. 1927-ci il 3 mart tarixində çap etdirdiyi “Эркин Тоо” (Azad dağ) kitabında yer alan “Ант Беребиз Дагы Да” (And içərik təkrar) adlı şeirində isə Qasım Tınistanov yeni zamanın, yəni sosialist dövrün müsbət tərəflərini daha aydın bir şəkildə dilə gətirmişdir:

Негиз салдык келечек,
(Baza yaratdıq gələcəyin)
Социалдык чарбага.
(Sosial rifahına.)
Дыйкан менен жумушчу
(Cütçü ilə işçi)
Уюмдашкан өз ара.
(Təşkilatlandıılar birlikdə.)
Үзүлгүс чың байланыш
(Qormayan sağlam bir bağ var)
Талаа менен калаада.
(Kənd ilə şəhər arasında.)
Шанке көрсө, жалтанган,
(Pарақ göyüncə çəkinən,)
Жанайы кийик атанган,
(Özünə vəhşi deyilən)
Кыргыз эли кечээки
(Dünənkі Qırğız millətini)
Сансыз калган катардан.
(Düşünməmişdilər dərin.)
Эл катары, эл болду
(Millətlər kimi millət oldu)
Кызыл канга маталган.
(Qızılı qanlı bağlanmış.) (Tınistanov, 2004, s. 119)

Əhməd Cavadın eyni mövzuda yazdığı “Pambıq dastanı” şeirində də sosializmin gətirdiyi yeniliklər, xalqın bərabərliyi, kolxoz həyatı, əməkçilərin tarlalarda pambıq toplaması, artıq keçmiş dövrdəki kimi bəy-ağa anlayışlarının olmaması, qadın-kişi hər kəsin eyni hüquqa malik olması təsvir edilmişdir:

*Oxuyurdu tarlada
Kolxozun gözəl qızı:
"Var olsun insanlığın
Beşgüşəli yıldızı.*

*Yaşasın Şuraların
Şərəfli istiqlalı!
Yaşasın ölkəmizin
Bu pambıq istiqlalı.*

*Ölkəmiz cənnət oldu,
Pambığa bax, pambığa!
Bu tarlalar bizimdir,
Nə bəy vardır, nə ağa. (Cavad, 2005, s. 241)*

Qasım Tınstanov 1928-ci ildə "Yeni mədəniyyət yolunda" jurnalının 5-ci nömrəsində dərc olunan "Таң Нурунда" (Şəfəq işığında) adlı şeirində sosialist xalqın əməyindən, zəhmətkeşliyindən bəhs edərək şeirini nikbin sonluqla bitirmişdir:

*Жол кеңири – эркинче жорт желаргы!
(Yol genişdir, istədiyini kimi əs külək!)
Чөп кеңири – кер колтукту, Таабалды!
(Ot çoxdur, qoltuğunu gər Taabaldi!)
Эмгек эркин, кесип эркин, жер эркин-
(Əmək azad, peşə azad, torpaq azad,)
Ышкыр, таңшы, кайра тилди, көк шалкы!
(Fit çal, oxu, oxu tavi quş!) (Tınstanov, 2004, s. 120)*

Şair "Социалисттик Талаада (колхозчунун ыры)" (Sosialist tarlada kolxozçunun şeiri) adlı şeirində isə sosialist zamandan, yaşıl təbiətdən ilham alan cütçünün durmadan çalışması labüdlüyünü dilə gətirərək kapitalist sistemi tənqid etmişdir:

*Үстү –үстүңө курал күчүн үрөгөн
(Üstünə silah gücü ilə gəldilər,)
Кычыр, кычыр тишин-тишке бүлөгөн.
(Qıçır-qıçır dişlərini qıcadılar.)
Кара жандын, куу карынын камы үчүн
(Aciz sanın, əzablı qətin dərdi üçün)
Жүрөгүңө бүт жамандык ширеген.
(Ürəyində bütün pisləkləri yığdılar.)
Социалдык ата конуш мекенге
(Sosialist ata yurdu torpaqlarına)
Капитал бар ачарчылык тилеген.
(Aclıq arzulanayan Kapitalizm var.) (Bektenov & Erkebaev, 1991, s. 54)*

Sonuç

XX əsrin ilk yarısında Azərbaycan və Qırğızıstan Respublikalarının müstəmləkə həyatı, Sovet rejimi altında əzilməsi xalqın Qasım Tınstanov, Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq kimi öndə gələn ziyalıları ciddi narahat etmişdir. Vətənlərinin azadlığı, müstəqilliyi, istiqlalı uğrunda çəkilən hər cəfa mübahdır deyə düşünən şairlər rejimin sərt mövqeyindən

qorxmayaraq milliyyətçi düşüncələrini cəsarətli bir şəkildə dilə gətirmişlər. Bu yolda sürgünü, ölümü belə gözə alan Tınıstanov “Ысык-Көлө” (Isık gölə) şeirində, Cavad və Müşfiq isə “Göy göl” şeirində sətiraltı mənalarla xalqı azadlıq uğrunda mübarizəyə, ayağa qalxmağa səsləmişdir.

Məqalədə gəldiyimiz nəticəyə əsasən Mikayıl Müşfiqin Əhməd Cavaddan təsirləndiyi bilinməkdədir. Ancaq bu çalışmada eyni dövrün qırğız şairlərindən olan Qasım Tınıstanovun adı çəkilən Azərbaycan şairləri ilə yaxın əlaqəsi təsbit edilməmişdir. Buna baxmayaraq 1920-ci ildə yazılan “Isık gölə” və 1925 ilə 1928-ci illərdə Ə. Cavad, M. Müşfiq tərəfindən yazılan “Göy göl” şeirləri mövzu və məzmun baxımından oxşarlıq təşkil edir. Bunun ən əsas səbəbi isə Sovet rejiminin bütün Türk dünyasında tətbiq etdiyi sərt siyasət və ideologiyadır. Müstəmləkə zülmü, təzyiqli altında yaşayan şairlər eyni duyğu və düşüncələrlə oxşar motivdə şeirlər qələmə almışlar. Təbiət motivli bu şeirlərlə əslində keçmişə, müstəqilliyə duyulan həsrəti dilə gətirib rejimi mətnaltı mənalarla tənqid etmişlər.

Fikrimizcə, bu üç şairin yaradıcılığında oxşarlıq sadəcə yuxarıda sadaladığımız xüsuslardan ibarət deyildir. Eyni zamanda sürgündən qurtulmaq məqsədilə yeni hökuməti təqlid edən, sosializmi mədh edən şeirlər də yazmaq məcburiyyətində qalmışlar. Lakin sosialist ruhlu şeirlər də onları repressiyadan qurtara bilməmişdir. Vətənpərvərlik, milliyyətçilik, azadlıq, müstəqillik, keçmiş xoşbəxt, azad günlərə duyulan həsrət mövzularına toxunmaları şairlərin faciəvi sonunu gətirərək güllələnmələrinə səbəb olmuşdur.

Repressiyanın geniş yayıldığı 1930-cu illərdə Sovet rejiminin qoyduğu qaydalara əməl etməyən, mövcud vəziyyətə etiraz edən Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq və Qasım Tınıstanov kimi bir çox ziyalı sürgünə göndərilərək öldürülmüş və əsərlərinin oxunması uzun müddət qadağan edilmişdir. Hətta nəinki əsərləri, adlarının çəkilməsi belə qadağan olunmuşdur. Beləliklə xalqın qəflət yuxusundan oyanmasını istəməyən rejim milliyyətçi, vətənpərvər ruhlu, azadlıq ideyaları ilə alovlanan şairləri unutdurmağa çalışmış olsa da xalq bu ziyalıları hər zaman qəlbində yaşatmış və heç bir zaman unutmamışdır.

Summary

Members of the 15 union republics of the USSR, Azerbaijan and Kyrgyzstan were crushed under the colonial regime in the early twentieth century. Heavy situation of their countries seriously worried a lot of intellectuals, poets, writers, scientists, literary critics, educators and academics of this period. Social and political life of both countries affected to the literature. This effect especially presented itself in the genre of poetry. So writing in the same period one of the prominent representatives of Kyrgyz literature Kasym Tynystanov and the great poets of Azerbaijan literature Ahmad Javad's, Mikayil Mushfig's creative noticed freedom, independence ideas. There were many common features in all three poets' poetry. Firstly ignorance the Soviet regime, longing for past days, independence, patriotism, thoughts of freedom, awaken people from the sleep, natural beauty of land, the admiration of scenery were combines the feature of Kasym Tynystanov's, Ahmad Javad's and Mikayil Mushfig's lyrics. The founder of Kyrgyz modern prose and literary language Kasym Tynystanov in the poem titled "Issyk-Kul" (Issyk lake), Ahmad Javad and Mikayil Mushfig in the poems named "Goy gol" (Blue lake) tried to portray the beauty of the land, flowing rivers, springs, green mountains surrounded by the dense forests, lakes as painter. "Issyk-Kul" (Issyk lake) and Ahmad Javad's "Goy gol" (Blue lake) poems were written in 1925, Mikayil Mushfig's "Goy gol" (Blue lake) poem was written in 1929 and they were similar to each other in terms of content-form. All three poems were not optimistic from one end of the content, on the contrary the implication meanings were rich. So that charming beauties of Azerbaijan and Kyrgyzstan were praised in addition to the basis of "Goy gol" (Blue lake) and "Issyk-Kul" (Issyk lake), in the nucleus of lyrical

poems about nature remained the history and fate of the people. In these poems a description of the nature went to the second plan and gave its place to the socio-political events which exhausted in Azerbaijan and Kyrgyzstan. Blue and Issyk lakes which covered with the smoky head, dark clouds as if complained about the hard situation, longing for the past release days. In every line of the poems was felt the poets' burns, love of the soil, patriotism, spirit of nationalism. In different lines of the poems "Goy gol" (Blue lake) and "Issyk-Kul" (Issyk lake) were seen deep languor, pain and sadness of authors. Their suffering was not in vain. The fate of the oppressed people, suffering under the colonial oppression of the Soviet regime's strict rules shook deeply intellectuals such as Kasym Tynystanov, Ahmad Javad and Mikayil Mushfig. Losing the state independence of Azerbaijan and Kyrgyzstan, living colonial life under Stalin's regime caused the way not remain poets' silent, but to protest even though it was overtuned. Linear meanings in the poems of "Issyk-Kul" (Issyk lake) and "Goy gol" (Blue lake) were led to the persecution of Kyrgyz poet Kasym Tynystanov, Azerbaijan poets Ahmad Javad and Mikayil Mushfig by the Soviet government. In order to get rid of the harassment and threats all three poets forced to write the poems about praising socialism, the government. Ahmad Javad's "Cotton Tale", "Moscow", "October", Mikayil Mushfig's "Cotton", "Land and tractors", "Pedtexnikum", "Reconstruction", "Cotton shrubs", "Labor" Kasym Tynystanov's "Today's sun", "Nightingale", "In the morning sun", "Socialist field", "In the dawn light", "To the youngs" poems were part of a series written for exemption from harsh political regime and exile. In these poems were shown the positive features such as innovation which brought socialism, the technological tools, unity, solidarity, gender equality, equal rights of every person, the division of rich and poor elimination. In the socialist content of Kasym Tynystanov's poem "To the young people" was referred to the importance of education and he called for all the young people to study at a higher level. At the same time, people's work in equal cotton fields, and the use of new technological tools were among the selected topics of socialist poetry.

Kasym Tynystanov's, Ahmad Javad's and Mikayil Mushfig's socialist style poems which wrote to get rid of prison, unfortunately could not escape them from the harsh stance of the regime. In the poems which showed love of the homeland, the land, gave wide range of issues such as the spirit of nationalism, freedom, to awake the people from the sleep of negligence, longing for the former happy, independent days, that's why they were stamped as the counter-revolutionary poets, and arrested in 1937, then subjected to repression. For a long time Kasym Tynystanov, Ahmad Javad, Mikayil Mushfig's names and reading their books have been banned by the Soviet government. The main purpose of this step was to paint the eyes of the people, to prevent the awake and to start the fight for independence, freedom, to stand up with armed. After the death of Azerbaijani poets which were victims of Stalin repression, Ahmad Javad was acquitted in 1955, Mikayil Mushfig on May 23 in 1956, Kyrgyz poet Kasym Tynystanov on October 1 in 1957 according to the decision of the Supreme Court of the Soviet Union's Military Collegium. However, despite the vindication of Kasym Tynystanov, all of his works, studies, books tried to hide until 1988 and for the first time his books were began to publish in 1991 by the newspaper of "Literature".

From exile not just the fortunes of poets, but also all members of family got their share. Ahmad Javad's wife Shukriyye was exiled to Kazakhstan as stamp "family member of homeland traitor" for a period of eight years, Mikayil Mushfig's sister Balacahanum to Arkhangelsk, his friend Salman Ahmadli was exiled to Turkmenistan the city of Krasnovodsk. As bitter fate of Azerbaijani poets Kasym Tynystanov's family members were followed for a long time as "traitors" and subjected to various penalties. Thus the Soviet regime punished severely not only intellectuals, but also all their family members and friends.

KAYNAKÇA

- Abdikirimova, A. (2012). Kasım Tınistanov'un Dramaturgiyadaki Tecrübesi (çev: Ömer Küçükmehtemoğlu). *Bizim Külliye*, 53, 20-22. Erişim adresi: <https://drive.google.com/file/d/0Bx3WKN52DfTeb3JtV09DZW9XYjA/view>.
- Aşnin, F.D., Nasilov, D. M. & Alpatov, V. M. (2016). *Mahvedilmiş Türkoloji*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Buran, A. (2007). *Kurşunlanan Türkoloji*. Elazığ: Manas Yayınları.
- Cavad, Ə. (2005). *Seçilmiş Əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Əhmədova, L. (2018). *Azərbaycan Poeziyasının Mikayıl Müşfiq Zirvəsi*. Bakı: Azərbaycan Milli Kitabxanası.
- Ekici, F. (2014). Kaçkınbay Artıkbayev – XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi (çev. Mayramgül Dıykanbayeva). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1), 416-422. doi: 10.7884/teke.283.
- Maksutova, S. (2012). Kasım Tınistanov (çev: Güldana Murzakulova). *Bizim Külliye*, 53, 16-19. Erişim adresi: <https://drive.google.com/file/d/0Bx3WKN52DfTeb3JtV09DZW9XYjA/view>.
- Müşfiq, M. (2004). *Seçilmiş Əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Nəbiyev, B. (2004). *Əhməd Cavad*. Bakı: Ozan.
- Nəbiyev, B. (2012). *Əhməd Cavad*. Bakı: Proqres.
- Бектенов, З. & Эркебаев, А. (1991). *Тыныстан улуу Касым: Адабий чыгармалар (литературные произведения)*. Бишкек: Адабият. (Bektenov, Z. & Erkebaev, A. (1991). *Tınistan uluu Kasım: Adabiy çığarmalar (literaturne proizvedeniya)*. Bişkek: Adabiyat.)
- Гулдесте, К. (2001). *Касым Ырларынын Жыйнагы* (Сборник стихов Касыма). Бишкек: Кыргыз Улуттук Мамлекеттик Университети. (Guldeste, K. (2001). *Kasım Irlarının Cıynağı (Sbornik stixov Kasıma)*. Bişkek: Kırgız Uluttuk Mamlekettik Universiteti.)
- Джаныбеков, Ч. (2003). *Касым Тыныстанов: жизнь и творчество*. Бишкек: Бийиктик. (Dsanıbekov, Ç. (2003). *Kasım Tınistanov: jizn i tvorçestvo*. Bişkek: Biyiktik.)
- Жаныбеков, Ч. (2006). *Касым Тыныстан Уулу - маданий курулуш жолбашчысы*. Бишкек: Бийиктик. (Canıbekov, Ç. (2006). *Kasım Tınistan Uulu - madaniy kuruluş colbaşçısı*. Bişkek: Biyiktik.)
- Станалиев, С. (2001). *Касым Тыныстанов Чагылгандын Көз Жашы Роман*. Бишкек: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. (Stanaliev, S. (2001). *Kasım Tınistanov Çağılğandın Köz Caşı Roman*. Bişkek: Mamlekettik til cana eñciklopediya borboru.)
- Тыныстанов, К. (2004). *Капастан Чыккан Ырлар*. Бишкек: Учкун. (Tınistanov, K. (2004). *Kapastan Çıkkın Irlar*. Bişkek: Uçkun.)